

ГЛОБАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА СУТНІСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Шемчук Віктор Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, Заслужений юрист України

УДК.340, 341.5

В статье исследованы основные подходы к определению информационного общества, глобального информационного общества. Обоснованы их характерные свойства, факторы формирования и развития в современную эпоху. Определено субъектный состав, основные угрозы и перспективы их решения и противодействия. В частности, как на национальном, так и международно-правовом уровне правового регулирования важным предоставляется развитие информационной безопасности и равного доступа к информационно-коммуникационным технологиям, предотвращению информационного противоборства, информационных войн и др.

Ключевые слова : глобализация, информационное общество, информационное пространство, информационная война, информационная безопасность.

Articolul examinează principalele abordări ale definiției societății informaționale, societatea informațională globală. Proprietățile caracteristice, factorii de formare și dezvoltare în epoca modernă sunt fundamentate. Se determină componența subiectului, principalele amenințări și perspectivele rezolvării și combaterii acestora. În special, sunt oferite atât la nivel național, cât și internațional de reglementare legală, dezvoltarea securității informațiilor și accesul egal la tehnologiile informaționale și de comunicare, prevenirea confruntării informațiilor, războaiele informaționale etc.

Cuvinte cheie: globalizare, societatea informațională, spațiul informațional, războiul informațiilor, securitatea informațiilor.

The article examines the main approaches to the definition of information society, global information society. Informed their characteristic properties, factors of formation and development in the modern era. Highlights of business warehouse, the major threats and prospects for their solution and countermeasures.

For the purpose of extensive disclosure of the nature and content of the global information society, we offer the use of a comprehensive interdisciplinary approach, on the basis of which it is worth considering this phenomenon through the prism of all the relations that arise in the information sphere, cover the processes associated with obtaining, storage, dissemination of information, information and communication technology and the cooperation of States, international organizations and the public in the information sphere with the aim of preventing and combating national and global threats.

Interaction is important for countries consolidated sustainable and balanced global information society, international peace and security. It was therefore proposed to provide Internet access to the status of an object of General heritage of humanity, which is available to all and sundry without any discrimination under condition of observance of the norms and principles of its functioning. This requires a further recognition by States and approval of international treaties.

In particular, both at the national and at the international legal level of legal regulation of important is providing information security development and equal access to information and communication technologies, the prevention of information competition, information wars, etc.

Keywords : globalization, information society, information space, information warfare, information security.

Постановка проблеми та актуальність теми дослідження. Як показує розвиток подій останніх років, інформація та інформаційна інфраструктура є невід'ємними атрибутами сучасного суспільства. Саме вони сприяли перетворенню суспільства індустріального на якісно нове – постіндустріальне, інформаційне суспільство. Власне таке суспільство може розглядатись як на мікрорівні, так і макрорівні, тобто йдеться про глобальне інформаційне суспільство.

Як бачимо, результатами їх розвитку є як позитивні, так і негативні, включаючи небезпечні, з-поміж яких, зокрема, варто відзначити кібератаки, інформаційне протиборство, інформаційну війну, інформаційну блокаду тощо. Розширення меж інформаційної сфери, поширення інформаційно-комунікаційних технологій у різноманітні галузі життєдіяльності отримало відповідне нормативно-правове закріплення як на національному рівні, так і на міжнародному рівні, включаючи його регіональні та універсальний (глобальний) виміри. Не дивлячись на актуальність порушеної проблематики, у сучасній науці вона ще не отримала належного рівня вивчення, теоретичного дослідження, тому ми визначили **метою даної статті** – з'ясування поняття глобального інформаційного суспільства, підходів до визначення, а також аналізу правових основ його організації та функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка аспектів формування, еволюції й функціонування інформаційного суспільства, теорії його походження вивчали вітчизняні й зарубіжні дослідники, а саме З. Бауман, Д. Белл, Ф. Вебстер, Е. Гідденс, І. Забара, М. Ігараші, Н. Камінська, М. Кастеллс, В. Кір'н, В. Кляйнвехтера, Й. Курбалі, К. Курокава, В. Ліпкан, Й. Масуда, А. Пазюк, П. Поланські, М. Постер, Р. Прайс, І. Сопілко, Т. Стоун'єр, Е. Тоффлер, Т. Умесао, Ю. Хабермас, К. Шахбазян, Г. Шиллер, Я. Шольте та інші.

Безпосередньо питання глобального інформаційного суспільства стали предметом вивчення О. Кирилук, У. Карлссона, М. Кривошеєва, Б. Кристального, Л. Маклаґліна, А. Новицького, Л. Єфимова, В. Пікарда, М. Теграняна, А. Чернова, К. Хамелінка тощо. Слід під-

креслити, що належне дослідження глобального інформаційного суспільства потребує висвітлення його теоретичних засад, поряд з аналізом відповідних правових основ його регламентації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сутності й природи глобального інформаційного суспільства змушує спочатку звернутись до існуючих підходів щодо визначення інформаційного суспільства (від англ. *information society*). Так, можна зустріти відмінні позиції, відповідно до яких це:

1) новий тип суспільства, у якому володіння інформацією, а не матеріальними благами, є рушійною силою для трансформацій та розвитку (та у якому) процвітає інтелектуальна діяльність людей (Й. Масуда);

2) суспільство, в основі якого лежать знання та яке покликане забезпечувати соціальний контроль та управління інноваціями і змінами... (Д. Белл);

3) суспільство, у якому інформація використовується громадою як економічний ресурс, розвивається промисловість, що виробляє необхідну інформацію... (Нік Мур);

4) економічну реальність, а не лише абстрактне поняття ... поширення і розповсюдження інформації призводить до поступової появи нових видів діяльності та продукції (Дж. Нейсбіт);

5) новий тип суспільства, у якому людству надається можливість вести новий спосіб життя, мати вищий рівень життя, більш ефективно працювати та відчувати свою значущість у суспільстві завдяки глобальному використанню інформаційно-комунікаційних технологій (Б. Мураньї) [1].

У свою чергу, американський дослідник В. Пікард розглядає питання побудови інформаційного суспільства через призму політико-економічної концепції неолібералізму. Тому в умовах інформаційного суспільства мову слід вести про два ключових суб'єкти, один з яких представляє країни третього світу на чолі з громадянським суспільством та неурядовими організаціями і виступає за рівні можливості та права, а інший, в особі розвинених країн та найбільших транснаціональних корпорацій, переслідує виключно економічну вигоду та

прагне встановлення контролю над менш розвиненими та досвідченими країнами і народами [2].

Слід відзначити, що кожна країна зіштовхується зі своїми особливостями становлення інформаційного суспільства, зокрема суб'єктивним складом, часовими характеристиками, напрямками формування і реформування, їх інтенсивністю і т.д. З огляду на це виокремлюють такі основні моделі інформаційного суспільства:

- "західну", де основна роль відводиться лібералізації ринку інформаційних супермагістралей і їх універсальному обслуговуванню;
- "східну (азійську)", коли приділяється більше уваги співпраці держави і ринку, є намір налагодити зв'язок між традиційними культурними цінностями і невідворотними соціальними змінами [3].

Можливо варто виокремлювати не лише західну та східну моделі інформаційного суспільства, а й інші, у тому числі змішані. Звісно, у межах кожної з цих моделей існують свої особливості, які загалом визначаються рівнем культурного, соціально-економічного і політико-правового розвитку того чи іншого соціуму.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку. Державі тут належить провідна роль у формуванні інформаційного суспільства, що координує діяльність різних суб'єктів суспільства в процесі його становлення, сприяє інтеграції людей у нове інформаційно-технологічне оточення, розвитку галузей інформаційної індустрії, забезпеченню прогресу демократії і дотримання прав людини і громадянина в умовах інформаційного суспільства [3].

Інформаційне суспільство є одним з компонентів суспільства знань, пояснюючи це тим, що інформація є складовою частиною знання. Видається, що не варто протиставляти «суспільство знань» та «інформаційне суспільство», оскільки фактично призначення і сутність практично кардинально не відрізняються.

Як видається, сучасне *інформаційне суспільство* повинно розумітися, в першу чергу, як багатоаспектне явище, що охоплює освіту, науку, інновації, економіку і право, культуру, функціонує в рамках якісно нової нормативно-правової бази, орієнтованої на інтереси людей, які можуть створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, у тому числі за допомогою інформаційних технологій та технологій зв'язку, можливість реалізувати свій потенціал, сприяти суспільному й особистісному розвитку та підвищувати якість життя.

У сучасних умовах інформаційне суспільство становить своєрідну теоретичну концепцію, що характеризує історичну фазу можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Головними продуктами виробництва інформаційного суспільства мають стати інформація і знання. Виходячи з цього, характерними його рисами відзначають:

- збільшення ролі інформації і знань у житті суспільства;
- створення і розвиток ринку інформації і знань як факторів виробництва на додаток до ринків природних ресурсів, праці і капіталу, перехід інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, фактичне задоволення потреб суспільства в інформаційних продуктах і послугах;
- зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їх частки у валовому внутрішньому продукті;
- становлення і в подальшому домінування в різних сферах, у т.ч. господарських відносинах, перспективних інформаційних технологій, засобів обчислювальної техніки і телекомунікацій;
- підвищення рівня освіти, науково-технічного і культурного розвитку за рахунок розширення можливостей систем інформаційного обміну на міжнародному, національному і регіональному рівнях і, відповідно, підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму

і здібностей до творчості як найважливіших характеристик послуг праці;

- створення ефективної системи забезпечення прав громадян і соціальних інститутів на вільне одержання, поширення і використання інформації як найважливішої умови демократичного розвитку;

- формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору країни як частини світового інформаційного простору, повноправна участь України в процесах інформаційної й економічної інтеграції регіонів, країн і народів [4].

Погоджуємось, що неможливо розглядати інформаційне суспільство без зв'язку з глобальним чи світовим інформаційним простором. Створення останнього, на наше переконання, покликано забезпечити ефективну інформаційну взаємодію людей, спільнот, держав, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Іноді зустрічаємо у науковій літературі поняття глобального громадянського суспільства. Так, Ян Аарт Шольте визначає його як «громадянську активність, що а) стосується спільних для всього людства питань; б) охоплює транскордонну комунікацію; в) має глобальну структуру; г) ґрунтується на принципі надтериторіальної солідарності» [5, с. 6]. Водночас, Річард Прайс визначає транснаціональне громадянське суспільство як «взаємодію між уявними спільнотами, спрямовану на організацію колективного життя, не обмеженого територіальними та інституційними рамками держави» [6, с. 616].

Глобальне інформаційне суспільство формується на основі взаємодії автономних груп, кожна з яких має власну кіберідентичність та добровільно співпрацює з іншими задля досягнення загального миру, безпеки та економічного добробуту.

Українська юрист-міжнародник Ольга Кирилюк науково обґрунтовує на рівні дисертаційного дослідження комплексне поняття «глобального інформаційного суспільства», під яким пропонується розуміти не просто нову суспільну формацію, а всю повноту правовідносин (правопорядок), що виникають в

інформаційній сфері, а також унікальне поєднання демократичних інституцій, політичних режимів, сприятливого для інновацій середовища та активного і структурованого громадянського суспільства, що виникли та розвиваються в рамках глобального та інклюзивного кіберпростору, у якому відсутні фізичні кордони [1].

Концептуально ідея глобального інформаційного суспільства повинна враховувати щонайменше два ключових аспекти:

- глобальний,
- інформаційний.

Проте, як підкреслено вище, це ключові, але не вичерпні аспекти, адже власне суспільство передбачає різні сфери життєдіяльності, різний суб'єктно-об'єктний склад, джерела регулювання тощо. Концепція глобального інформаційного суспільства ґрунтується на принципах рівних можливостей, розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, трансформації державоцентричної системи міжнародних відносин у геополітичну тощо. Йдеться, таким чином, про поступове формування універсального суспільства в дусі ідей встановлення верховенства права на глобальному рівні та забезпечення міжнародного миру і безпеки. Це, звісно, неможливо забезпечити без відповідних міжнародних органів та інституцій, але насамперед, на нашу думку, ключова роль тут відводиться державам.

Іноді можна зустріти позицію, згідно з якою виділяють три способи співвідношення глобального інформаційного суспільства та міжнародної системи: заміщення, протидія та співіснування [7, с. 176]. Глобальне інформаційне суспільство у даному випадку розглядається як альтернатива державній формі устрою суспільного життя, що заснована на глобальній ідентичності безвідносно до громадянства особи. У цифрову еру глобальне управління повинне здійснюватися таким чином, щоб гарантувати безпеку індивідам як суб'єктам правовідносин у кіберпросторі.

Через нездатність держав створити дієву систему глобального управління на глобальне інформаційне суспільство покладаються сподівання як на універсальну спільноту, що буде охоплювати кожного індивіда у кожній

державі світу та сприятиме утвердженню верховенства права, справедливості та єдиних демократичних цінностей [8, с. 99]. Протидія глобального інформаційного суспільства державній системі організації суспільного життя розпочинається в момент, коли транснаціональні мережеві спільноти протиставляють себе державі, яка, використовуючи потенціал своїх громадян, слугує задоволенню інтересів національних еліт. У кіберпросторі створюються справді рівні умови для індивідів, коли вони самі обирають, членом якої мережевої спільноти ставати і яким нормам підпорядковуватися. Також важливим є гарантування суверенних прав держав щодо тих питань, які належать до сфери їх відання.

З розвитком кіберпростору виникла потреба визнання нормотворчих компетенцій не лише за державами і міжнародними організаціями, а й за іншими суб'єктами. При цьому, на наше переконання, визначальними чинниками мають стати такі пріоритети регулювання засад глобального інформаційного суспільства як прав людини, інформаційна безпека, мирне співробітництво держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства тощо.

З появою Інтернету правова природа транснаціональної взаємодії зазнала суттєвих змін, залишаючись частиною інтеграційних процесів. Розвиток глобальної цифрової мережі зробив можливим спілкування, обмін інформацією та ідеями між індивідами та окремими спільнотами незалежно від державних кордонів [9, с. 85]. Прогресивний розвиток інформаційної інфраструктури, насамперед, глобальних інформаційних мереж зумовлює не лише нові можливості, але й чимало викликів та загроз, раніше не відомих людству або не таких поширених як сьогодні. Набули актуальності питання забезпечення прав людини он-лайн, підтримання балансу між свободою вираження поглядів та приватністю, захисту прав інтелектуальної власності в Інтернеті, протидії інформаційним атакам, інформаційному протиборству та інформаційним блокадам, зміцнення інформаційної безпеки та боротьби з кіберзлочинністю.

Дослідники переконують, що сучасний інформаційний простір фактично стає теа-

тром глобального інформаційного протиборства, де кожна сторона конфлікту прагне отримати перевагу у вирішенні воєнно-політичних і соціально-політичних завдань, а в разі потреби – знищити конкурента чи ворога. На їх думку, театр глобального інформаційного протиборства – це глобальний інформаційний простір, який використовують суб'єкти інформаційного протиборства для проведення широкомасштабної інформаційної війни з метою досягнення інформаційного домінування, посилення військового, політичного, економічного та духовного потенціалу з одночасним послабленням або знищенням потенціалу противника чи конкурента. Головною особливістю театру глобальної інформаційної війни є її тотально-всеохоплюючий характер на тлі оперативного реагування на зміну воєнно-політичної обстановки. На відміну від класичного театру війни він впливає на суб'єктів інформаційного протиборства нейтральних і невоюючих держав й охоплює зони, які міжнародним правом визначені як такі, що не підлягають нападу та знищенню (санітарні зони, райони АЕС, дамб, ГЕС, зони Суецького й Панамського каналів, архіпелаг Шпіцберген, Аландські острови, Антарктика) [10].

У межах театру глобального інформаційного протиборства вирішуються завдання стратегічного характеру, а саме: - формування позитивного (або трансформація негативного) іміджу власної держави та дискредитація країни-конкурента; - дезінформація світової спільноти з метою створення потрібного сприйняття становища в інтересах власної держави; - створення необхідних «опорних точок» ведення та посилення інформаційно-пропагандистських заходів за допомогою умовно «незалежних» джерел інформації з метою маскування власних інформаційних ресурсів тощо.

Виходячи з цього, можна припустити, що до кола уповноважених суб'єктів у сфері протидії глобальному інформаційному протиборству можна включити держави в особі визначених органів і посадових осіб, міжнародні організації, ЗМІ та інші. Однак, глобальне інформаційне суспільство не є однорідним утворенням, а тому потребують врегулювання

правовідносини між самими його мережевими суб'єктами.

Неможливо розглядати глобальне інформаційне суспільство без співставлення його з невід'ємними атрибутами держави. Наприклад, це стосується суверенітету держави. Глобальні мережі за своєю природою є транскордонними та децентралізованими, поширюються за межі юрисдикції держав, дії їх суверенних повноважень. Тому держави змушені максимально оперативно пристосовуватися до взаємодії в межах нового глобального середовища в умовах розвитку технологій, що передбачає перегляд концепції виключного державного суверенітету. Такі тенденції як глобалізація, інтеграція, регіоналізація, конвергенція політичних, економічних та правових регуляторних механізмів держав зумовлюють обмеження суверенітету держав, повноважень низки їх органів і посадових осіб.

Попри це, вкрай важливою є консолідована взаємодія держав задля забезпечення стійкого та збалансованого глобального інформаційного суспільства, міжнародного миру і безпеки. Тому було запропоновано надати Інтернету статус об'єкта загальної спадщини людства, доступ до якого надається всім і кожному без будь-якої дискримінації за умови дотримання норм та принципів його функціонування. Це потребує подальшого визнання з боку держав та затвердження у міжнародних договорах. Нормативне закріплення статусу критичного ресурсу глобального інформаційного суспільства як *res communis* буде логічним продовженням політичного діалогу з питань управління Інтернетом та фактично закладе основу багатосторонньої моделі, що наразі визнана найбільш ефективною для обговорення питань розвитку суспільних відносин в інформаційній сфері. Застосування в контексті Інтернету концепції загальної спадщини людства дозволить гарантувати рівність можливостей та сталий розвиток як технологічно розвинених країн, так і країн, що розвиваються [1].

Інтернет є глобальним ресурсом, що не може бути привласнений жодною державою, натомість повинен бути об'єктом спільного управління в інтересах та на користь всього людства, а також використовуватися виключно

у мирних цілях, стати гарантією мирного використання кіберпростору.

З огляду на це, а також на прогресивний розвиток міжнародного права у сфері глобального інформаційного суспільства доцільним є розвиток окремої комплексної галузі – міжнародного інформаційного права. Як відомо, на національному рівні багатьох країн також активно розвивається інформаційне право. Відповідна нормативно-правова база та їх інститути сформовані, проте, на нашу думку, потребують уніфікації та гармонізації, системного оновлення та ефективних механізмів реалізації.

Висновки. Існування величезної кількості наукових підходів до розуміння інформаційного суспільства стимулювало термінологічну невизначеність і такої категорії як глобальне інформаційне суспільство. Це той сучасний соціально-правовий феномен, який передбачає як широкоаспектні можливості, так і ризики, загрози для сучасного і майбутніх поколінь.

З метою ґрунтового розкриття природи і змісту глобального інформаційного суспільства пропонуємо використовувати комплексний міжгалузевий підхід, на основі якого варто розглядати цей феномен крізь призму всіх відносин, що виникають в інформаційній сфері, охоплюють процеси, пов'язані з отриманням, зберіганням, поширенням інформації, інформаційно-комунікаційних технологій та співробітництвом держав, міжнародних організацій і громадськості в інформаційній сфері з метою попередження і протидії національних і глобальних загроз.

Водночас зауважимо, що питання, пов'язані з вивченням глобального інформаційного суспільства мають перебувати в центрі постійної уваги вітчизняних і зарубіжних учених, представників правотворчих і правозастосовних органів, насамперед, безпекових, а також громадськості.

Література

1. Кирилюк О.В. Міжнародно-правове забезпечення розвитку глобального інформаційного суспільства: дисерт. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2016. 248 с.

2. Pickard V. Neoliberal visions and revisions in global communications policy from NWICO to WSIS. *Journal of Communication Inquiry*. 2007. Vol. 31. Pp. 118-139.

3. Скалацький В.М. Інформаційне суспільство: сучасні теорії та моделі (соціально-філософський аналіз): автореф. дисерт. на здоб. наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2006.

4. Інформаційне суспільство [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://jure.in.ua/tema-2-informatsijne-suspilstvo/>

5. Scholte J. A. Global Civil Society: Changing the World? CSGR Working Paper. University of Warwick, UK. 1999. Issue 31. Pp. 1-35.

6. Price R. Reversing the Gun Sights: Transnational Civil Society Targets Land Mines. *International Organization*. Vol. 52. No. 3. MIT Press, 1998. Pp. 613-644.

7. Mitrani M. Global Civil Society and International Society: Compete or Complete?. *Alternatives: Global, Local, Political*. 2013. Vol. 38. Issue 2. Pp. 172-188.

8. Kaldor M. Governance, Legitimacy, and Security: Three Scenarios for the Twenty-first

century. *Principled World Politics: The Challenge of Normative Relations*/ ed. Wapner P. and Ruiz L. New York: Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2000. 284 p.

9. Colas A. *International Civil Society: Social Movements in World Politics*. Cambridge: Polity Press, 2002. 232 p.

10. Ткачук П.П., Гула Р.В., Сивак О.І., Щурко О.М., Шемчук В.В. Інформаційна війна і національна безпека: монографія. Л.: НАСВ, 2015. 265 с.

11. Камінська Н.В. Міжнародна інформаційна безпека в умовах глобалізації та інтеграції. *Міжнародне право: виклики сьогодення*: матер. міжнар. науково-практ. інтернет-конфер. (Київ, 20 грудня 2016 р.) К.: КНТЕУ, 2016. 22-27.

12. Шемчук В.В. Соціально-правова природа інформаційного суспільства. *Вісник Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія юрид. науки. 2018. Т. 29(68), №3. С. 109-113.

13. Кір'ян В. О. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національний авіаційний університет. Київ, 2013. 20 с.